

**P R Z E G L Ą D Z A C H O D N I O P O M O R S K I
R O C Z N I K X X X V (L X I V) R O K 2 0 2 0 Z E S Z Y T 2**

A R T Y K U Ł Y

JACEK POKRZYWNICKI

<https://orcid.org/0000-0002-4765-8577>

Uniwersytet Gdański

jacek.pokrzywnicki@ug.edu.pl

**ODŚWIĘTNE I OFICJALNE – LISTY I INNE TEKSTY
GRATULACYJNE PLACÓWEK EDUKACYJNYCH OBSZARU
KULTURY NIEMIECKOJĘZYCZNEJ W WIEKU XVIII
NA PRZYKŁADZIE GIMNAZJÓW AKADEMICKICH
W SZCZECINIE I GDAŃSKU (WYBÓR TEKSTÓW ŹRÓDŁOWYCH
WRAZ Z KOMENTARZEM, TRANSKRYPCJĄ I PRZEKŁADEM)**

Słowa kluczowe: Gimnazjum Akademickie – Szczecin, Gimnazjum Akademickie – Gdańsk, *Acta iubilaei secundi Gymnasii Gedanensis*, list gratulacyjny, *programma*, transkrypcja, przekład, *Respublica litteraria*

Keywords: Academic Gymnasium – Szczecin, Academic Gymnasium – Gdańsk, *Acta iubilaei secundi Gymnasii Gedanensis*, congratulation letter, *programma*, transcription, translation, *Respublica litteraria*

W okresie nowożytnym epistolografia przeżywała ponowny rozkwit – listy pisano, poprawiano i drukowano z niemałą intensywnością. Jako swoiste medium komunikacyjne były one również jednym z głównych wyznaczników istnienia międzynarodowej wspólnoty ludzi uczonych, z łacińska zwanej *Respublica litteraria* – „rzecząpospolitą literacką”. Wymiana informacji w ramach tej nietypowej struktury społecznej odbywała się w co najmniej dwóch zakresach – korespondowali między sobą poszczególni uczeni czy w ogóle jednostki o wyższych aspiracjach intelektualnych, ale nierzadkie były również przypadki wymiany listów

między instytucjami naukowymi. Właśnie tego rodzaju sytuacja miała miejsce w 1758 roku, kiedy zespół profesorów Gimnazjum Akademickiego w Gdańsku zawiadamiał szkoły wyższe i gimnazjalne (najczęściej o statusie akademickim) o przygotowaniach do uroczystych obchodów dwóchsetlecia gdańskiego *Athenaeum*. Akcja ta została zaplanowana i przygotowana na dużą skalę, ponieważ zaproszenia kierowano do placówek edukacyjnych z niemieckojęzycznego obszaru językowego. Na zawiadomienie z Gdańska odpowiedziały w sumie dwadzieścia dwie placówki – trzynaście uniwersytetów i dziewięć gimnazjów, w tym szczecińskie *Gymnasium Regium et Academicum*. Szczęśliwie dla nas wymiana korespondencji, jaka miała miejsce w czerwcu 1758 roku między gimnazjami w Szczecinie i Gdańsku, została dobrze udokumentowana w ramach dwuczęściowego wydawnictwa okolicznościowego *Acta iubilaei secundi Gymnasii Gedanensis...*¹, które towarzyszyło gdańskim osiemnastowiecznym uroczystościom rocznicowym. Niżej zaprezentuję część tej korespondencji, podając obok łacińskiego oryginału przekład na język polski. Najpierw jednak zamierzam skomentować jej treść, formę oraz odpowiedzi na pytanie, jaką funkcję mogła ta korespondencja pełnić pośród innych tekstów z gdańskiej książki jubileuszowej.

Acta iubilaei Secundi... nie były w zamyśle redaktorów jedynie starannie wykonaną sporych rozmiarów książką pamiątkową. Zamieszczone tam teksty – z założenia naukowe, dokumentujące lub analizujące jakies zagadnienie, niekiedy też opatrzone przypisami – łączą się z wypowiedziami służącymi retorycznie wypracowanej komemoracji jubileuszu. Wszystkie razem miały bowiem wpisać się w formułę publikacji ambitnej, prezentującej naukowe aspiracje szkolnego środowiska nadmotałwskiego ośrodka, a zarazem upamiętniać szereg uroczystych zdarzeń z przełomu wiosny i lata roku 1758 w szkole na Starym Przedmieściu. O czytelny układ całości zadbało co najmniej kilka osób: ówczesny rektor Gimnazjum Akademickiego w Gdańsku Ernst August Bertling (1721–1769)² i współpracujące z nim trzy inne osoby – jako współtwórca tomu, profesor retoryki i poezji Gottlieb Wernsdorff (1717–1774)³, a następnie dwaj burmistrzowie – Johann

¹ *Acta iubilaei secundi Gymnasii Gedanensis anno Domini MDCCLVIII, die XIII Iunii sollemniter celebrati, publicis impensis prelo subiecta*, red. Ernst August Bertling (Gedanum: Schreiber, Thomas Johannes, [post 13 VI 1758]).

² Zob. Piotr Paluchowski, „Bertling Ernst August”, w: *Encyklopedia Gdańska*, red. Błażej Śliwiński (Gdańsk: Fundacja Gdańska, 2012), 81–82.

³ Pełniejszy życiorys Gottlieba Wernsdorffa zob. np. Johann C. Wernsdorff, „De Prima Hac Editione Himerii Cum Narratione De Vita Et Studiis Ac Moribus Gottlieb Wernsdorfii”,

Wahl (1682–1757)⁴ oraz odpowiedzialny za finalizację procesu wydawniczego Christian Gabriel Schröder (1692–1762)⁵, piastujący wówczas również stanowisko protoscholarchy, czyli oficjalnego nadzorca Gimnazjum z ramienia Rady Miasta⁶. Oddzielnie numerowana *Przedmowa* (łac. *Praefatio*) to przede wszystkim upamiętnienie zdarzeń jubileuszowych oraz wyliczenie członków władz miejskich i nauczycieli Gimnazjum. Jej nieodłącznym elementem jest spis wartości dwóch następujących po sobie *Części* (łac. *Pars prior* i *Pars posterior*). Materiał do obu selekcyonowano następująco: teksty autorstwa profesorów Gimnazjum Akademickiego trafiły do części pierwszej; druga przeznaczona została dla gdańszczyzan spoza grona profesorskiego, umieszczono tu także wypowiedzi autorów niezwiązanych z miastem bezpośrednio. Zwłaszcza osoby spoza nadmorskiego ośrodka manifestowały więz z Gimnazjum Akademickim w Gdańsku, odwołując się do praktykowanej regularnie we wspólnocie *Respublica litteraria* procedury gratulacyjnej.

Trzeba jednak podkreślić, że formułowane „zdalnie” powinszowania to nie tylko listy. Adresata, bądź adresatów, obdarowywano różnego rodzaju rozprawami naukowymi lub innymi tekstami okolicznościowymi zarówno prozatorskimi, jak i poetyckimi. Doskonale zwyczaj ten ilustruje spis tekstów nadesłanych ze Szczecina:

Epistula Gymnasii Sedinensis a sex professoribus viritim subscripta pagina 16.

Adduntur I⁷, sub lit[tera] (a): eiusdem Gymnasii indicatio publica nostrorum saecularium civibus Sedinensibus facta, cum nostra epistula ad Sedinenses huic indicationi inserta pagina 17;

---

w: *Himerii Sophistae, quae reperiri potuerunt, videlicet eclogae [...] et declamationes*, wyd. Gottlieb Wernsdorff (Göttingen: Van den Hoeck und Ruprecht, 1790), 10–50.

⁴ Zob. Edmund Cieślak, „Wahl Jan (Johann) (1682–1757)”, w: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 4: R–Z, red. Stanisław Gierszewski, Zbigniew Nowak (Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1997), 405–406.

⁵ Zob. Dariusz Kaczor, „Schröder, Christian Gabriel von”, w: *Encyklopedia Gdańska*, red. Błażej Śliwiński (Gdańsk: Fundacja Gdańska, 2012), 915.

⁶ Roman Dziągiewlewski, „Wprowadzenie do tłumaczeń Acta Jubilaei Secundi...”, w: *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, red. Zbigniew Nowak, t. 3 (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2008), 116.

⁷ Występujące tutaj rzymskie cyfry należy zapewne odczytywać jako *primum*, *secundum*, *tertium*, czyli na pierwszym, drugim, trzecim miejscu; numeracja tekstów ze Szczecina w drugiej partii *Acta iubilaei secundi...* wykorzystuje jedynie cyfrę rzymską oraz dodatkowe podpunkty

II sub littera (b): consultissimi ac doctrina praecellentis viri d[octoris] Oelerichsii epistula ad nos scripta pagina 18;

III sub littera (c): eiusdem viri dissertatio, quam supra diximus, typis iam expressam ad nos fuisse missam eaque duos codices auctorum Polonorum recenseri pagina 19.

List z gimnazjum w Szczecinie, podpisany osobiście przez sześciu profesorów, na stronie 16.

Do niego dodano w podpunkcie a): informację publiczną skierowaną do mieszkańców Szczecina na temat naszego jubileuszu wraz z naszym listem przesłanym do mieszkańców Szczecina, na stronie 17;

w podpunkcie b): list wybitnego uczonego, doktora Oelrichsa, skierowany do nas, na stronie 18;

w podpunkcie c): tegoż uczonego dysertację, o której wcześniej wspomnieliśmy, przysłaną nam już w wersji drukowanej; omówiono w niej dwa kodeksy polskich autorów, na stronie 19⁸.

W przesyłce adresowanej do gdańskiego gimnazjum znalazły się dwa listy. Wspomniany w punkcie pierwszym instytucjonalny – jak i indywidualny (z podpunktu b) – autorstwa nauczającego wówczas w Szczecinie prawnika, historyka i bibliografa Johanna Carla Conrada Oelrichsa (1722–1799)⁹. Ostatni list jest właściwie kilkudzaniową dedykacją, nazwaną zresztą w *Praefatio* książki jubileuszowej „pismem” czy „pisemną wiadomością”, adresowaną do gdańszczytan związanych z Gimnazjum Akademickim (łac. *scriptum publicum*)¹⁰. W składzie treści tej „wiadomości” zajęła w *Acta iubilaei secundi...* raptem cztery niepełne

---

(I, Ia Ib, Ic), zob. [Ernst August Bertling], „Praefatio,” w: *Acta iubilaei secundi Gymnasii Gedanensis anno Domini MDCCLVIII, die XIII Iunii solemniter celebrati p[ub]licis impensis prelo subiecta*, red. Ernst A. Bertling (Danzig: Schreiber, Thomas Johannes, [post 13 VI 1758]), 16–22.

⁸ Przekład Romana Dziegielewskiego z drobnymi zmianami, por. Ernst August Bertling, „Praefatio/Wstęp,” w: *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, red. Zbigniew Nowak, t. 3 (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2008); opracował/tłumaczył Roman Dziegielewski, 175.

⁹ Gottfried von Bülow, „Oelrichs, Johann Carl Conrad”, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, oprac. Lilienhorn, Rochus Freiherr von i in., t. 24 (Leipzig: Duncker und Humblot, 1887), 318–9, dostęp: 04.09.2018, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd11899963X.html>.

¹⁰ Zob. Ernst August Bertling, „Praefatio”, in: *Acta iubilaei secundi Gymnasii Gedanensis anno Domini MDCCLVIII, die XIII Iunii solemniter celebrati, publicis impensis prelo subiecta*, 17.

wiersze – jeżeli odejmiemy początkową apostrofę, podpis autora czy formułę dacyjną, a także – dodaną zapewne dla wypełnienia zbyt dużej wolnej przestrzeni u dołu strony, pełniącą rolę dzisiejszego adresu inskrypcję (łac. *inscriptio*). Natomiast bardziej interesujący wydaje się pierwszy list gratulacyjny, zamieszczony w gdańskim wydawnictwie na pozycji początkowej.

Oprócz rozbudowanej apostrofy, zaopatrzonej w nieodłączne określniki, podkreślające rewerencję wobec zbiorowego adresata, do tego listu wpisano podziękowania za informację o planowanych w Gdańsku uroczystościach. Następnie poprzez nieco żartobliwą aluzję do dwóchsetnej rocznicy istnienia szkoły szczecińskiej, funkcjonującej od 1544 roku, i wynikłą stąd wprawę w obchodzeniu rocznic szkolnych, pokreślona została radość wspólnoty szczecińskiego gimnazjum. Obie szkoły, jak czytamy, podobne są do siebie nie tylko za sprawą ogólnego profilu nauczania, ale i geograficznego położenia nad Morzem Bałtyckim. Okoliczności te obligują do złożenia listownych gratulacji świętującemu Gimnazjum Akademickiemu w Gdańsku. Do listu wprowadzono również nieodzowne prośby o przychyłność Bożą w nowym, trzecim stuleciu, które właśnie ma się rozpocząć dla szkoły w Gdańsku. Natomiast końcowe życzenia pomyślności dla profesorów gdańskich poprzedza zapewnienie, że szczecinianie nie ograniczają się jedynie do tych krótkich podziękowań. Jak czytamy, „jeden czy drugi” z tutejszych profesorów da świadectwo dobrej woli i pozytywnego nastawienia wobec świętujących, prezentując tekst własnego autorstwa w wersji drukowanej, czyli – wspomniane już w podpunktach a i c – „informację publiczną do mieszkańców Szczecina” oraz niepublikowaną tutaj dysertację na temat zawartości dwóch kodeksów polskiego autorstwa¹¹.

---

¹¹ Johann Carl Conrad Oelrichs zdawał się zadowolony z wydrukowanej w *Acta iubilaei secundi...* dysertacji na temat zawartości dwóch kodeksów „polskich autorów”. Wspominał o niej przynajmniej dwukrotnie: najpierw w bibliograficznej publikacji na temat własnego księgozbioru, a następnie drukowanej już pośmiertnie autobiografii, zob. Johann Carl Conrad Oelrichs, *Nachricht von seinen eigenen meist zum Druck fertigen Manuscripten und anderen in seiner Bibliothek vorhandenen, größten Theils zum Druck zubereiteten Handschriften, auch einer ansehnlichen Sammlung ungedruckter Briefe berühmter Gelehrten: w: Einigen Sendschreiben an einen auswärtigen Freund, auf dessen Verlangen mit einigen Anmerkungen* (Frankfurt an der Oder: Strauß, Carl Gottlieb, 1785), *2 recto; *Catalogus Reliquiarum Bibliothecae domini Iohannis Caroli Conradi Oelrichs...* (Berolini: Petsch, August Wilhelm, 1800), XXVI–XXVII. W Gdańskim środowisku bibliologiczna publikacja profesora Oelrichsa mogła spotkać się z niemałym zainteresowaniem. Wśród dobrze wykształconych mieszkańców nadmoławskiego ośrodka nie brakowało bibliofilów i poszukiwaczy różnorodnych dokumentów z przeszłości. Wymienić tutaj można choćby Johanna Benjamina Schmidta, którego rozprawa na temat rzymskich *ludi saeculares* również trafiła do *Pars secunda* rocznicowych *Acta iubilaei secundi...*, zob. Johann Benjamin Schmidt, „Commentatio De Ludis Saecularibus Romanorum...”, w: *Acta iubilaei secundi*

Anonsowana jako druga „informacja publiczna...” została przez szczecinian zatytułowana *programma*. Tak zazwyczaj określano rozbudowane oficjalne powiadomienia dotyczące rozmaitych uroczystych zdarzeń. Nie mamy pewności, kto jest autorem pisma. Brak imienia czy nazwiska każe domniemywać, że zadanie to zrealizował ówczesny rektor, Heinrich Moritz Titz¹², który w dwóchsetlecie istnienia szczecińskiego Gimnazjum Akademickiego nie tylko wygłosił mowę jubileuszową na temat radości, jakiej doświadczają ludzie uczeni, ale też w ramach zaproszenia sformułował krótką wypowiedź na temat wagi obchodzenia rocznic¹³. *Programma*, jako tekst o charakterze okolicznościowym, swoją formą „dopasowywało się” zazwyczaj do zapowiadanych zdarzeń. Niekiedy mogło ono przybierać formę regularnej rozprawki naukowej z przypisami, zaopatrzonej w cytaty i passusy interpretacyjne, łącząc stylistykę tekstu naukowego i laudacji. Ale *programma* szczecińskie zostało ukształtowane inaczej – autor zbudował swój pomysł wokół przywołanego *in extenso* listu gdańszczan, zawiadamiającego o planowanych obchodach dwóchsetlecia głównej humanistycznej szkoły nadmotławskiego ośrodka. We fragmencie wprowadzającym ów obszerny cytat pojawiła się wiadomość o zbliżającej się rocznicy gdańskiej szkoły, przechodząca w pochwałę zarówno samej placówki, jak i władz Gdańska, utrzymujących Gimnazjum Akademickie na dobrym poziomie (i w dobrym stanie), mimo licznych niekorzystnych zdarzeń, jak choćby kolejna wojna I Rzeczypospolitej ze

---

Gymnasii Gedanensis anno Domini MDCCLVIII, die XIII Iunii sollemniter celebrati, publicis impensis prelo subiecta, pars 2, red. Ernst August Bertling (Danzig: Schreiber, Thomas Johannes, [post 13 VI 1758]), 117–22. Na temat kolekcji dawnych dokumentów Johanna Benjamina Schmidta zob. Jacek Pokrzywnicki, „Co może (do)powiedzieć neolatynista w kwestii gdańskiego oświecenia? Czyli o pracy z dawnymi zbiorami specjalnymi w Gdańsku”, w: *Zbiory specjalne w bibliotekach polskich. Problematyka badawcza i organizacyjna*, red. Agnieszka Borysowska, Seria „Bibliotekarza Zachodniopomorskiego”, t. 14 (Szczecin: Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica, 2015), 7–13. Więcej gdańskich kolekcji dokumentów notuje: Otto Günther, *Katalog Der Danziger Stadtbibliothek*, cz. 2: *Handschriften zur Geschichte Danzigs (Nachträge)*, *Handschriften zur Geschichte von Ost- und Westpreussen*, *Handschriften zur Geschichte Polens et al.* (Danzig: Saunier, Luis, 1903), zob. np. Ms. 1218 czy Ms. 1220.

¹² Wzmiankowany jako Titius (Heinrich Moritz) w *Leksykonie Zedlera*, zob. *Grosses vollständiges universal Lexicon aller Wissenschaften und Künste*, t. 44 (Halle, Leipzig: Verlegts Johann Heinrich Zedler, 1745), kol. 463, dostęp: 15.09.2018, <https://opacplus.bsb-muenchen.de/search?id=13799493&db=100>.

¹³ Heinrich Moritz Titz, *De sanctitate iubilaeorum quaedam praefatur atque simul ad orationem saecularem de laetitia eruditorum [...] in auditorio maiori habendam viros [...] patronos [...] invitat [...]* (Sedini: Iohannes Friedrich Spiegel, 1744), dostęp: 15.09.2018, <http://zbc.książnica.szczecin.pl/dlibra/doccontent?id=25046>.

Szwecją w piątej dekadzie XVII wieku (wówczas szkoła w Gdańsku obchodziła stulecie istnienia). Te okoliczności oraz godna pochwały etyka ludzi związanych z nauką i nauczaniem – jak zauważa autor *programma* – wymagają reakcji na zaproszenie.

Po cytacie natomiast, w drugiej partii szczecińskiego *programma* czytelnik informowany jest o innym druku, który wchodził w skład przesyłki z Gdańska. Moglibyśmy dziś zapewne traktować go jako afisz, bo gdańszczanie zamieścili tam więcej szczegółów na temat obchodów rocznicowych. W kolejnych zdaniach autor *programma* informuje, jak szczecinianie zamierzali reagować na wiadomość gdańską, nie tylko odpowiadając na list zapraszający, ale też formułując własne, bardziej rozbudowane zawiadomienie o święcie gdańskim, przeznaczone do rozpowszechnienia wśród mieszczan szczecińskich i uczniów Królewskiego i Akademickiego Gimnazjum.

Pełna atencji reakcja na oficjalny list pokazuje wyraźnie, że potencjał komunikacyjny epistolografii dla ludzi tamtej epoki pozostawał nieoceniony. Umiejętność korespondowania zdobywano wówczas na drodze indywidualnej praktyki albo lektury listów osób trzecich, publikowanych lub przynajmniej spisanych z myślą o upublicznieniu. Bardzo istotna była oczywiście w tym kontekście rola szkoły. Wystarczy zajrzeć do podręczników, w których opisano wątek *ars epistolandi*. W osiemnastym wieku to choćby popularne, zwłaszcza w strefie kultury niemieckojęzycznej, *Fundamenta stili cultioris...*¹⁴ Johanna Gottlieba Heinecke (1681–1717)¹⁵. Ich obecność odnotowujemy na zajęciach w Gimnazjum Akademickim w Gdańsku zarówno w trzeciej, jak i siódmej dekadzie tego stulecia¹⁶. Wedle *Fundamentów* listy gratulacyjne są rodzajem *epistulae elaboratiores*, czyli „listów bardziej kunsztownych”, które pozostają w opozycji do *epistulae familiares* – „listów nieformalnych”, pisanych do znajomych i rodziny¹⁷. W grupie

---

¹⁴ Johann Gottlieb Heineccius, Johann Matthias Gesner, *Fundamenta stili cultioris. Adiectae annotationes Iohannis Matthiae Gesneri hac editione novis pluribus et numquam antea editis auctae* (Lipsiae: Fritschii vidua, 1756).

¹⁵ Rolf Lieberwirth, „Heineccius (eigentlich Heinecke), Johann Gottlieb”, *Neue Deutsche Biographie*, t. 8, oprac. Otto Graf zu Stolberg-Wernigerode i in. (Berlin: Duncker und Humboldt, 1969), 296–297.

¹⁶ *Catalogus lectionum et operarum publicarum in Athenaeo Gedanensi cursu annuo expediendarum, propositus Ianuario ineunte 1731* (Gedani: Schreiber, 1731), X3 recto. Podobnie w roku 1733, 34 (zajęcia Gottfrieda Lengnicha), 1774 (zajęcia Gottlieba Wersndorfa).

¹⁷ Heineccius, Gesner, *Fundamenta*, 225–226.

elaboratiores obok listów gratulacyjnych występują również *gratiarum actoriae* („dziękczynne” czy „z podziękowaniami”), *petitoriae* („zawierające prośbę”, „z prośbą”), *commendatitiae* („polecające”)¹⁸. Wszystkie wypowiedzi w rodzaju *elaboratiores* poświęcone są jednemu zagadnieniu, podczas gdy *familiares* odzwierciedlają raczej przebieg swobodnej wielowątkowej rozmowy. Typologia ta nie jest w pełni oryginalna. Johann Gottlieb Heinecke zapożyczył ją częściowo z innego podręcznika – *Scholae rhetoricae de contexendarum epistularum ratione*¹⁹ – wskazując zresztą na autora, wittenberczyka Melchiora Junga (1545–1604)²⁰, zwanego też z łacińska Juniusem, który opisywał strukturę wypowiedzi epistolograficznej jako układ czteroelementowy, budowany na bazie *exordium* (wstępu), *propositio* (przedstawienia tematu), *confirmatio* (części argumentacyjnej) i *conclusio* (zakończenia). Ten czteroelementowy układ rekomendowany był w podręczniku jako schemat uniwersalny, dlatego spróbuję posłużyć się nim, opisując formy listów gratulacyjnych ze Szczecina²¹.

Partia wstępna winna zawierać – wedle przepisów Melchiora Junga – gratulacje i eksponować radość z powodu szczęśliwych zdarzeń w życiu znajomej osoby²². List profesorów szczecińskich w pełni realizuje to zalecenie, już w początkowym zadaniu pojawia się hasło *voluptas* – „radość”, które nadawać będzie ton całej wypowiedzi. Melchior M. Jung zaleca ponadto, by we wstępie listu

¹⁸ Tamże, 226.

¹⁹ Melchior Iunius, *Scholae rhetoricae de contexendarum epistularum ratione* (Basileae: Waldkirch, 1588).

²⁰ Anton Schindling, „Junius, Melchior”, w: *Neue Deutsche Biographie*, t. 10 (1974), dostęp: 16.09.2018, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd117238996.html#ndbcontent>, 690.

²¹ Omawiany schemat można dostrzec także w innych niż „Junius” podręcznikach, np. wielokrotnie drukowany, od 1605 roku przez z górą sto lat, *Thesaurus conscribendarum epistolarum...* Johanna Buchlera (Büchlera) a Gladbach (pierwsze wydanie w Kolonii, nakładem Waltera Bernharda (ok. 1570–1640). Publikacja *Büchlerowska* nie występuje jednak, o ile mi wiadomo, w osiemnastowiecznych sylabusach Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego, w przeciwieństwie do *Fundamentów* Heineckiego (zob. przypis 16). Stąd też decyzja o przedstawieniu typologii i struktury listów za Heineckem i Juniusem – przede wszystkim ze względu na lokalne gdańskie środowisko odbiorców. Za prawdopodobne można przyjąć, że znajomość *Fundamentów* wśród szkolnego grona w Gdańsku – nie tyle profesorów, na pewno z *Thesaurusem* zaznajomionych, co uczniów (oni przecież także byli adresatami omawianej tu oficjalnej korespondencji ze Szczecina) – była lepsza niż *Thesaurusa* Büchlera. Niemniej bardzo chciałbym podziękować za zwrócenie mi uwagi w recenzji na *Thesaurus Büchlera* i jego zbieżne z Juniusem przedstawienie typologii listów (również gratulacyjnych).

²² Iunius, *Scholae*, 136–137.

gratulacyjnego krótko zaprezentować przyczynę powinszowań²³, którą również bez trudu zlokalizujemy w pierwszym wypowiedzeniu, gdy mowa o zaproszeniu do uczestnictwa w uroczystościach dwóchsetlecia szkoły.

Kolejny fragment wzorcowo ukształtowanej listownej wypowiedzi powinien zawierać przedstawienie tematu. Można wówczas złożyć gratulacje bezpośrednio (tzw. *nuda gratulatio*) lub wpleść do powinszowań życzenie wszystkiego, co dobre i pomyślne²⁴. W gratulacji szczecinian *propositio* odnajdujemy w drugim wielozdaniowym wypowiedzeniu, gdy mowa o wprawie w świętowaniu poprzez aluzję do rocznicowych zdarzeń roku 1744, czyli – przypomnijmy – jubileuszu dwóchsetlecia Gimnazjum Akademickiego w Szczecinie.

Następne rozbudowane wypowiedzenie możemy kwalifikować jako argumentacyjną *confirmatio*²⁵. W tej partii tekstu adresatów z Gdańska szczecinianie zapewniają o gotowości do składania powinszowań („bądźcie pewni [...]: nie potrafilibyśmy nie powinszować wam dwóchsetnej rocznicy istnienia waszego Gimnazjum”). Do niej przyłączona zostaje również quasi-modlitewna prośba o Bożą pomyślność dla szkoły gdańskiej w kolejnym stuleciu istnienia tej placówki. Jako argument „gratulacyjny” można również potraktować kolejne zapewnienie, dotyczące tym razem sumiennego wypełnienia zobowiązań – winszujący sformułuje odrębne zawiadomienie (*programma*) i przygotuje naukowo-literacki podarunek (*dissertatio*).

Partia zamykająca (*conclusio*) zawiera się z kolei w życzeniach dla profesorów gdańskich („Miejcie się dobrze, świetni i uczeni Panowie!”) i w obowiązkowym, według M. Junga, wzajemnym poleceniu się uwadze adresata, którym – w tym kontekście – pozostaje zbiorowość gdańskich nauczycieli²⁶. Taką realizację czteroczęściowego schematu można by również wskazać w wiadomości gdańszczan, cytowanej w omawianym *programma*, nawet jeżeli miałyby ona nosić etykietę „listu z prośbą”, czyli *epistula petitoria*.

Znajomość konwencji gratulacyjnej, również w teoretycznym jej wymiarze, oraz wzorcowe wykonanie listownej gratulacji, w ramach której przez uprzejmość i szacunek dla adresata wychodzi się poza ramy typowego schematu, sprawiła zapewne, że środowisko gdańskich profesorów Gimnazjum Akademickiego

---

²³ Tamże, 136.

²⁴ Tamże, 137.

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże, 137–138.

poczuło się docenione. Dlaczego jednak to *Gymnasium Regium et Academicum Stetinense* znalazło się w *Acta iubilaei secundi...* na pierwszym miejscu wśród szkół gimnazjalnych przysyłających gdańszczyzanom powinszowania? Nie jest wykluczone, że zadecydował o tym pomysł na wprowadzenie w całości do szczecińskiego *programma* listu wysłanego z Gdańska. Redaktorom rocznicowego tomu chodziło więc o to, by nie tylko odwdziżyć się gratulującym, ale też pokazać, w jaki sposób lub jakimi słowami gdańskie *Athenaeum* zawiadamiało inne szkoły o nadchodzącym jubileuszu dwóchsetlecia. Takie rozwiązanie dawało jeszcze jedną sposobność na udokumentowanie własnych działań nadmotławskiego środowiska uczonych profesorów gimnazjalnych, a zarazem nie stało w sprzeczności z zasadą zachowania dobrych manier we wspólnocie *Respublica litteraria*²⁷.

---

²⁷ Na temat dobrych manier i etosu członków *Respublica litteraria* (*la République des Lettres*): Johannes A.H. Bots, Françoise Waquet, *La République Des Lettres* (Paris: Belin, 1997), 113–114; panorama różnorodnych sposobów funkcjonowania społeczności (i jednostek) aktywnych w ramach *Respublica letteraria* również w *The Reach of the Republic of Letters. Literary and Learned Societies in Late Medieval and Early Modern Europe*, t. 1–2, red. Arjan van Dixhoorn, Susi Spekman Sutch, Brill's Studies in Intellectual History, vol. 168 (London, Boston: Brill, 2008); sieć powiązań tej wielkiej korespondującej wspólnoty obrazuje sugestywnie projekt z zakresu digital humanities o nazwie *Mapping the Republic of Letters*, dostęp: 14.07.2020, <http://republicofletters.stanford.edu>.

I. Gymnasium Sedinense²⁸

Viri maxime reverendi²⁹, consultissimi³⁰, praenobilissimi amplissimique Professores Illustris Gymnasii Gedanensis, tum munerum, tum meritorum doctrinaeque laude florentissimi fautores impense colendi!

---

²⁸ W cytowanych tekstach łacińskich przyjęto następujące zasady ortograficzne i interpunkcyjne – transkrypcja tekstu z *Acta iubilaei secundi...* skutkuje upodobnieniem pisowni łacińskiej do tej, która zalecana jest przez współczesne słowniki, np. Marian Plezia, red., *Słownik łacińsko-polski*, t. 1–5 (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007) czy Józef Korpany, red., *Słownik łacińsko-polski*, t. 1–2. (Warszawa: Wydawnictwo Szkolne PWN, 2001–2003).

Starano się zmniejszyć ilość wyrazów pisanych wielką literą, dlatego w początkowych apostrofach i formułach adresujących (tak w przypadku *programma szczecinian*) wielką literą rozpoczynają się jedynie rzeczowniki takie, jak *Viri*, *Fautores* (ale nie *concilium* czy *litterae*) itp., natomiast liczne towarzyszące im określenia w rodzaju *maxime reverendi*, *consultissimi* to w prezentowanych tekstach wyrazy pisane małymi literami.

Uporządkowania wymagała również kwestia grzecznościowego lub – jak kto woli – oficjalnego tytułowania Gimnazjów Akademickich w Gdańsku i Szczecinie. W tej kwestii postępowano następująco: zapis wielką literą zachowały te warianty nazw, które są zbliżone do powszechnie przyjętych w literaturze naukowej form *Gymnasium Academicum sive Illustre* (Gimnazjum Akademickie w Gdańsku) oraz *Regium et Academicum Gymnasium* (Królewskie i Akademickie Gimnazjum szczecińskie). Wielką literą zapisywano więc określenia obu szkół zawierające co najmniej dwa wyrazy z obu przywołanych, najbardziej rozpoznawalnych nazw, tzn. *Gymnasium* oraz *Illustre* lub *Gymnasium* oraz *Academicum* (w przypadku szkoły gdańskiej), a także *Gymnasium* i *Regium* lub *Academicum* (dla placówki szczecińskiej). Stąd *Illustre Gymnasium*, *Regium Gymnasium Sedinense*, *Regium eiusdemque Academicum Gymnasium Sedinense* (z pisownią małą literą nienależącego do nazwy zaimka *eiusdem* i niesamodzielnej formy spójnikowej *que*), *Academicum Gymnasium*, jako warianty oficjalnej nazwy, w tekście figurują zapisane wielką literą. Pisownia małą literą dotyczy wszystkich pozostałych wariantów, jak np. *schola illa celeberrima*, *academica schola*, *schola illustris*, *gymnasium* (również z zaimkami dzierżawczymi). W drodze wyjątku, ale też w zgodzie z dawną tradycją, pisany wielką literą jest rzeczownik pospolity *Musae*, który w połączeniu z przymiotnikowym określeniem tworzy w jednym przypadku zapisywaną wielkimi literami nazwę *Musae Sediae* jako peryfrazę oficjalnego *Regium et Academicum Gymnasium Sedinense*. W podobny sposób potraktowano rzeczownik *Athenaeum*, zwyczajowo zamiennie stosowany jako uroczyste określenie akademickich szkół gimnazjalnych w okresie nowożytnym. Wreszcie wielkimi literami zapisana jest mająca charakter oficjalny nazwa *Senatus*, czyli „Rada Miasta” Gdańska.

Niektóre liczebniki wskazujące na dni miesiąca zostały zapisane literami, np. *tertio decimo*, zamiast oryginalnej cyfry XIII. Usunięto również obecne w pierwodruku wyróżnienia kursywą lub kapitalikami.

Pierwotna interpunkcja, która odzwierciedla przede wszystkim retoryczną konstrukcję zdania, została poddana modyfikacjom w duchu współcześnie stosowanej w języku polskim interpunkcji składniowo-retorycznej. Zachowano jedynie granice rozbudowanych wypowiedzi zaznaczone kropką.

²⁹ W pierwodruku *reverende*.

³⁰ W pierwodruku *consultissime*.

Dici vix potest, quanta nos voluptate istae litterae, quibus nos in partes festi a condito florentissimo Athenaeo Gedanensi vestro saecularis secundi venire humanissime iussistis, adfecerint. Quandoquidem enim de fortunis singularum, ubi sapientiae doctrinaeque amplificandae datur opera, officinarum gaudere omnino suevimus, tum longe omnium maxime de felicitate earum Musarum Sedium, quae ut Gedanensis schola illustris nostro cum atheaeno pari Balthico mari affinitate iunguntur, in sinu gaudemus atque adeo exultamus. Qua de causa persuasissimum vobis sit, oramus atque obtestamur, ab intimo animi sensu fideque intemerata hanc proficisci epistulam, qua vobis de exacto gymnasii vestri saeculo altero non gratulari non possumus; summum numen piis obsecrantes precibus, ut haec saecularia gaudia esse vobis quam fortunatissima, ab iisque Athenaeum vestrum tertium ingredi clementissime iubeat saeculum, superioribus duobus felicius longe beatiusque.

Neque tamen omne officium nostrum hac, quam legitis, contineri epistula patiemur. Unus potius atque alter ex ordine nostro professorio id aget, ut publico quodam monumento, quam vestra nobis cara sit felicitas universis litterarum et amantibus, et intelligentibus, fiat testatum. Valet, viri clarissimi doctissimique; valet meritis, annis, gloria singulisque sive animi, sive corporis bonis ornatissimi nobisque, de quorum perpetuo cultu nolite dubitare, bene cupere atque favere haud umquam desinite.

Dabamus Sedini die quarto Iunii anno recuperatae salutis 1758.

Regii eiusque³¹ Academici Gymnasii professores:

Henricus Mauritius Titius,

consiliarius consistorii regii, praepositus atque pastor primarius Marianus, professor theologiae primarius, p[leno] t[itulo] rector

D[oc]tor] Iohannes Carol Conradus Oelrichs,
comes palatinus caesaris et professor iuris ordinarius

Ioachimus Christian Schroeder,
professor theologiae et linguarum orientalium

Iohannes Christian Ungnad,

---

³¹ Lekcja pierwodruku; lepszy sens dawałoby, występujące w tytule szczecińskiego *programa*, sformułowanie *Regii eiusdemque*, tj. [Profesorowie] Królewskiego i [zarazem] tego samego Akademickiego Gimnazjum; w przekładzie ujednolicone i uproszczone: „Profesorowie Królewskiego i Akademickiego Gimnazjum”.

medicinae doctor et professor, ut et physicus civitatis

Christian Fridericus Stisser,

historiae, eloquentiae ac poetices professor publicus ordinarius

Iohannes Christopher Bischoff,

mathematicae ac physicae professor publicus ordinarius

.....

I. Gimnazjum Szczecińskie

Czcigodni, roztropni, szlachetni i znakomici Panowie Profesorowie Gimnazjum³² Gdańskiego, słynni, czy to za sprawą dorobku, czy to dzięki sławie własnych zasług i uczoneości, Dobroczyńcy nasi godni największego szacunku!

Ledwie da się powiedzieć, jaką radością napełnił nas list, w którym domagaliście się naszego przybycia na święto z okazji dwóchsetlecia założenia waszego *athaeneum*. Mamy niemałą wprawę w świętowaniu losów tych wyjątkowych placówek, w których dokłada się starań, by pomnożyć wiedzę i wykształcenie, dlatego też o wiele bardziej od innych cieszymy się i radujemy ze szczęścia [jakie spotkało] muzy szczecińskiej³³, które – tak jak znakomita szkoła gdańska – łączy się z Morzem Bałtyckim podobną więzią.

Prosimy więc was usilnie – bądźcie pewni, że nasz list jest efektem najgłębszego przeświadczenia i niewzruszonego przekonania: nie potrafilibyśmy nie powinnować wam dwóchsetnej rocznicy istnienia waszego Gimnazjum. Prosimy też usilnie najwyższego Boga, aby te rocznicowe radości były dla was jak najpomyślniejsze; niech nakaze On, by Gimnazjum wasze w ramach tych uroczystości³⁴ jak najłagodniej weszło w następne stulecie – od dwóch ostatnich szczęśliwsze i o wiele bardziej pomyślne.

Naturalnie nie znieślibyśmy, żeby nasze zobowiązanie wobec was wypełnić tylko jednym listem. Raczej jeden czy drugi z grona naszych profesorów dołożył starań, by poprzez drukowaną publikację zaświadczyć, jak bardzo drogie jest

---

³² Pisownia wielką literą w polskim przekładzie wskazuje na Gimnazjum Akademickie w Gdańsku lub w Szczecinie.

³³ Tj. Królewskiego i Akademickiego Gimnazjum w Szczecinie.

³⁴ Oryg. „od uroczystości” (*ab iisque*, tj. *saecularibus gaudiis*) – tutaj traktowanych kolektywnie jako pewien moment w dziejach szkoły, po zakończeniu którego rozpocznie się trzeci wiek istnienia gdańskiego Gimnazjum Akademickiego.

wasze szczęście dla nas wszystkich, którzy cenimy i rozumiemy potrzebę wykształcenia.

Mieście się dobrze, świętni i uczeni Panowie! Mieście się dobrze dzięki swoim dokonaniom, w kolejnych latach, ubogaceni czy to na duchu, czy na ciele. Nie przestawajcie również dobrze o nas myśleć i sprzyjać nam, o których trwałym oddaniu wątpić nie macie powodu.

Adresowaliśmy w Szczecinie, dnia 4 czerwca w 1758 roku odzyskanego zbawienia.

Profesorowie Królewskiego i Akademickiego Gimnazjum:

Heinrich Moritz Titz,

członek Królewskiego Konsystorza, prepozyt i pierwszy pastor [Kościoła Mariackiego], główny profesor teologii, z zachowaniem należnych tytułów rektor

Doktor Johann Carl Conrad Oelrichs,

cesarski urzędnik pałacowy i profesor zwyczajny prawa

Joachim Christian Schroeder,

profesor teologii i języków orientalnych

Johann Christian Ungnad,

Doktor medycyny i profesor, jak również fizyk miejski

Christian Friedrich Stisser,

profesor publiczny zwyczajny historii, wymowy i poetyki

Johann Christoph Bischoff,

profesor publiczny zwykły matematyki i fizyki

.....

I(a). Programma professorum Regii Gymnasii Sedinensis

Professorum Regii eiusdemque Academici Gymnasii³⁵ Sedinensis concilium universis litterarum Maecenatibus, Patronis, Fautoribus, Cultoribus, Civibus praecipue suis salutem plurimam dat.

In eo est Illustre Gedanensis reipublicae Gymnasium, ut ritu solemniter sacrisque caerimoniis saeculum aetatis suae secundum claudat, ordiatur tertium.

³⁵ Por. uwagi w przypisie 29 do sformułowania *Regii eius Academici Gymnasii professores* w liście gratulacyjnym szczecinian (I).

Sunt incluto illi Athenaeo, in quo condendo, ornando, servando admirabiliter prorsus divina providentia nullo non tempore eminuit³⁶, tot tantaque decora, tot tantaque gloriandi de sua incolumitate atque adeo fortuna iusta argumenta, ut iure suo meritoque omnium, quotquot recte de sapientiae officinis existimare valent, in se oculos convertat animosque.

Illud fatale quasi scholae illi celeberrimae, quod medios inter belli tumultus urbi, quae illam alit, circumfusos et centesimum aetatis suae annum condiderit, et ducentesimo iam nunc ultimum ‘vale’, primo autem tertii saeculi diei pariter atque anno ‘salve’ dicat primum. At vero laeta nobis spes est fore, ut quemadmodum nihil superiore gymnasii saeculo ad disturbendam vel concutiendam quoque Gedanensium sive rempublicam, sive academicam scholam valuere Martis furores, ita nec sub ingressum tertii gymnasii saeculi vel amplissima illa omnique terrarum orbe celebratissima civitas, vel quod munifica in bonas litteras voluntate urbis istius patres conscripti, viri magnifici et tum munerum ac meritorum amplitudine, tum civilis prudentiae laude florentissimi, nutriunt, inclutum Athenaeum quidquam capiat detrimenti.

Quod ipsum votis fidissimis a numinis providentia flagitare ferebat animus, utut nullo neque monito, neque praecepto excitatus. Nunc vero, postquam humanissimis litteris de ludis suis saecularibus secundis certiores nos reddidit clarissimus apud Gedanenses ordo professorius sibi que plausus nostros haud fore ingratos declaravit, non venire in sancti eiusmodi gaudii societatem nec ullo vototrum genere divinae benignitati istius Musarum sacrarii salutem commendare, id vero hominum foret non modo ad litterarum studia duriorum, sed omni etiam humanitatis sensu carentium. En vobis, lectores, transmissae ad nos benevolentiae documentis plenissimae epistulae exemplum:

Illustris Gymnasii Stettinensis Rector et Professores excellentissimi, praenobilissimi celeberrimique Fautores admodum colendi!

Cum naturale vinculum inter homines eruditae disciplinae operantes intercedat, convenire et dignitati virorum doctorum et probatae inter eos consuetudini putamus, ut quaecumque Musarum officinis eveniant sive laeta, sive adversa, ea aliorum phrontisteriorum aut luctum, aut laetitiam provocent.

---

³⁶ Szyk oryginalny; *non* odnosi się do *eminuit*.

Hac mente nostrum ducimus, quae gaudia nobis instent, vobis humaniter nuntiare et, ut in partem eorum benigne venire velitis, per vestrum in Musas amorem, et spectatam satis humanitatem vos rogare. Hoc scilicet anno saecularem festum diem celebrabimus, ipsas Idus Iunios, quibus ante hosce ducentos annos Gedanensis reipublicae Senatus scholam nostram prima auditione publice facta aperiendam curavit.

In cuius rei documentum hac pagina, quam mittimus litteris his iunctam, proscripta, a peregrinis et domesticis Musarum fautoribus gaudii societatem et pia vota pro scholae nostrae incolumitate nuncupanda publice petivimus.

Tale quid cum a vestra etiam bonitate confidenter exspectemus, hanc benevolentiam nos gratissima mente excepturos eandemque quibuslibet officii, quae in nostram cadent personam, reddituros spondemus.

Simul Deum ter optimum maximum supplices oramus, ut illustrem vestram Musarum sedem porro velit clementer fortunare vobisque ipsis vitae diurnitatem, operarum felicem successum, famae perpetuitatem cum ceteris bonis abunde largiri.

Valete, fautores, et nostrum Athenaeum nosque ipsos habete commendatissimos! Scriptum Gedani in Prussia, pridie Nonas Maias 1758.

Athenaei Gedanensis rector, inspector et professores,
doctor Ernestus Augustus Bertlingius, rector

Adiectum litteris hisce vere amicis fuit exscriptum typhotetarum formis programma, quo id agitur a viris clarissimis, Gedani professoria dignitate, doctrina, celebritate insignibus, ut quae sacra tertio decimo³⁷ et in sequentibus nonnullis Iunii mensis, huius ipsius, qui nunc vivitur, anni diebus parat obire, ea universae publicae rei litterariae nuntientur atque innotescant.

Non erat, quot illum libellum, dignum sane, qui cunctis legatur, sed ampliorem, quam ut haec illum pagina capiat, hic a nostratibus operis denuo exscriptum sisteremus; praesertim cum nulli dubitemus futurum, ut illa commentatio ceterarum mercium litterarium, quarum venalis est librariis in tabernis copia, fiat socia, immo comes vel potius prologus iusti voluminis, quod erudito orbi iuncta in unum offeret singula secundi iubilaei Gedanensium Illustris Gymnasii acta.

---

³⁷ Tj. „die“; występujący w pierwodruku liczebnik XIII rozwiązano jako okolicznik czasu – *ablativus temporis*.

Nostrarum contra in praesenti esse partium arbitramur vos, quibus litterae apud nos gaudent maecenatibus, partonibus, fautoribus, omni, qua par est et quae in cuiusque personam ac dignitatem convenit, animi submissione, pietate, reverentia orare atque obsecrare, velitis celeberrimi Gedanensium gymnasii fortunis ac commodis favere beneque precari, et si qua amplificandae Athenaei illius dignitatis vobis oblata occasio fuerit vel opportunitas, iis sic uti, quemadmodum id fieri, quam maxime expedit laudatissimo illi artium humaniorum sapientiaeque seminario.

Vos autem, qui nobis viam praeceuntibus ad virtutis doctrinaeque capessendum decus ducimini, Vos, o nostri regii huius Athenaei cives, paterno hortamur animo, iis vosmet adiungatis, qui integerrima fide animique haud fucato candore Gedanensibus Musis triumphos gratulantur suos. Agite, o nostri, precibus devotissimis pro Gedanensis gymnasii perennitate, celebritate fortunaque exoptatissima apud Deum optimum maximum excubate utque non eos magis, qui nunc cum maxime publicae aequae ac litteris Gedanensium rei imminet, quam si qui olim isti regioni vicini existant, bellorum fluctus, eos universos et Athenaeo, et civitate Gedanensi abesse iubeat atque abstinere, id nimirum venerabunda animi pietate numen precamini.

Professores publici Sedini, die undecimo Iunii, anno recuperatae salutis 1758

.....

I(a). Ogłoszenie profesorów Królewskiego Gimnazjum Szczecińskiego

Zgromadzenie Profesorów Królewskiego i Akademickiego Gimnazjum w Szczecinie serdecznie pozdrawia wszystkich Mecenasów, Opiekunów, Dobroczyńców, Sympatyków, a zwłaszcza – Uczniów!

Dla słynnego Gimnazjum wspólnoty miejskiej Gdańska nadszedł moment, kiedy uroczystie świętując, zamyka ono drugie stulecie swego istnienia i otwiera trzecie.

Athenaeum to legitymuje się – a w czasie, gdy było zakładane, urządzane, nienagannie utrzymywane, nigdy nie przestała mu sprzyjać Boża opatrzność – wielką sławą oraz przekonywającymi świadectwami chwalcymi jego trwanie i na tyle pomyślne losy, że całkowicie zasadnie przykuwa ono uwagę wszystkich, ilekroć pozytywnie wypowiadają się o [tego rodzaju] „pracowniach” wiedzy.

Taki jest los przeznaczony słynnej gdańskiej szkole, że wśród niepokoїв wojennych, które wstrząsają utrzymującym ją miastem, rozpoczęła setny rok swego istnienia i oto teraz wypowiada ostatnie słowa pożegnania, a także po raz pierwszy wita – zarówno dzień, jak i trzecie stulecie w pierwszym roku [jego trwania]. Nie tracimy jednak radosnej nadziei, że jak w minionym stuleciu Marsowa furia nie spowodowała niczego, co doprowadziłoby do zniszczenia czy nadwątlenia wspólnoty miejskiej Gdańska lub też jego akademickiej szkoły, tak u początku trzeciego stulecia istnienia owego Gimnazjum, ponieważ to ogromne i szeroko znane na całym świecie miasto czy senatorowie tego miasta – znakomici ludzie, wielce zasłużeni i cieszący się opinią mądrych mieszczan – kierując się ochotną szczodrością, pielęgnują ideę dobrego wykształcenia, sławne *Athenaeum* [gdańskie] nie dozna żadnej szkody.

Tego właśnie zamierzaliśmy się domagać, modląc się z wiarą do Bożej opatrności, jakkolwiek nikt nas nie pouczał ani nie napominał. Teraz gdy dostojni profesorowie gdańscy powiadomili nas w wytwornym liście o obchodach drugiego stulecia [istnienia szkoły] i oznajmili, że nasze powinszowania będą przez nich mile widziane, nieuczestniczenie w uroczystej radości tego rodzaju czy w modlitwach o Bożą łaskawość dla gdańskiego przybytku muz byłoby zachowaniem cechującym ludzi nie tylko opornych na zdobywanie wiedzy, lecz także pozbawionych wszelkiej wrażliwości na kulturę. A oto, czytelnicy, przysłany do nas w postaci ogłoszenia przykład pełnego życzliwości listu:

Znakomity Rektorze Sławnego Gimnazjum Szczecińskiego i wybitni Profesorowie oraz znakomici i sławni, wielce czcigodni Dobroczyńcy!

Między ludźmi, którzy zajmują się rozpowszechnianiem wiedzy, istnieje naturalny związek, dlatego uważamy, że przez wzgląd na godność ludzi uczonych i cenioną wśród nich obyczajowość wypada, by wszelkie zdarzenia dotyczące „pracowni muz” – radosne czy smutne – stawały się powodem wyrażania żalu lub radości przez inne szkolne placówki.

Tak usposobieni zamierzamy Was uprzejmie poinformować, jakie radosne święto nas czeka, i prosić – ze względu na waszą miłość do nauki i sztuki, a także nader oczywistą szlachetną ogładę – byście zechcieli wziąć w nim udział.

Dla upamiętnienia tego zdarzenia prosimy was, byście po obwieszczeniu treści ogłoszenia, które wysyłamy razem z listem, zaplanowali oficjalne pobożne modły o zachowanie naszej szkoły od [wszelkiej] szkody. Ufnie spodziewając się

tego po waszej dobroci, pełni wdzięczności zamierzamy zebrać dowody waszej życzliwości i tak samo życzliwie planujemy odwdziżyć się wam wszelkimi przysługami, jakie [tylko] wypadnie nam wyświadczyć.

Zarazem pokornie prosimy Boga trzykrotnie najlepszego i największego, żeby waszą słynną siedzibę muz zechciał nieustannie obdarzać powodzeniem, a wam samym hojnie darował długie życie, powodzenie w pracy, wiecznie trwającą sławę wraz z innymi dobrami.

Żegnajcie, Dobroczyńcy, i miejcie naszą szkołę oraz nas samych [na uwadze] jako godnych polecenia!

Pisane w Gdańsku w Prusach [Królewskich], w dniu 6 maja 1758 roku³⁸
rektor *Athenaeum* gdańskiego, protoscholarcha³⁹ i profesorowie,
doktor Ernst August Bertling, rektor

Do tego prawdziwie przyjacielskiego listu dołączone zostało drukowane ogłoszenie. Znakomici ludzie, wyróżniający się godnością gdańskiego profesora, uczonością, dobrym imieniem, piszą w nim, żeby całej wspólnocie republiki uczonych zapowiedzieć i obwieścić uroczystości, do których trwają przygotowania [przewidziane na] trzynastego i następne – w niemałej liczbie – dni miesiąca czerwca bieżącego roku.

Nie zamierzaliśmy przedstawić jedynie zawiadomienia – jak najbardziej godnego, by czytali je wszyscy; [planowaliśmy] zakończyć po spisaniu tu od nowa czegoś dłuższego niż zajmujące jedną stronę zawiadomienie⁴⁰. Bo przecież nikt nie wątpi, że rozprawa taka towarzyszyć będzie innym literackim „towarom”, które w dużej liczbie sprzedawane są w księgarniach. Dokładniej [mówiąc – chodziło nam o] tekst towarzyszący czy też raczej wstęp do całego tomu, który środowisku uczonych proponuje złączone w jedną całość poszczególne prace powstałe z okazji drugiej rocznicy znakomitego Gimnazjum gdańszczyzan⁴¹.

---

³⁸ W pierwodruku zapis według stylu juliańskiego: „w dzień przed nonami majowymi 1758 roku”.

³⁹ W pierwodruku *inspector*.

⁴⁰ Właściwie „niż strona, na której znajduje się samo zawiadomienie”.

⁴¹ Oryg. *acta*, czyli dosłownie „działania”; tutaj na zasadzie przeniesienia znaczeń „teksty” jako zapis działań związanych z uroczystościami rocznicowymi Gimnazjum Akademickiego w Gdańsku.

Naszym zdaniem powinniśmy obecnie – jak tylko godzi się i wypada wobec każdej osoby i jej rangi – usilnie prosić was, którzy jako mecenas, opiekunowie i dobroczyńcy figurujecie w oficjalnych pismach, żebyście zechcieli sprzyjać i dobrze życzyć pomyślnym losom znakomitego Gimnazjum w Gdańsku. A jeżeli nadarzy się okazja do podniesienia rangi [gdańskiego] *Athenaeum* [, prosimy] żebyście ją wykorzystali, na ile można, z jak największą korzyścią dla sławnego tego zarodnika sztuk wyzwolonych i wiedzy.

Was natomiast, których prowadzimy, jako przewodnicy, drogą ku trofeum cnoty i uczoności; was, członków naszego królewskiego *Athenaeum* po ojcowsku zachęcamy: przyłączcie się do tych, którzy pełni wiary i z autentyczną gorliwością winszują muzom gdańskim z okazji ich rocznicy. Prosimy, czuwajcie, drodzy⁴², zanosząc do Boga najlepszego i największego pełne oddania prośby o trwałość gdańskiego Gimnazjum, o sławę i upragniony dobry los. Niech nakaże Bóg trzymać się z dala wszelkim wojennym falom, gdyż obecnie zarówno nauce, jak i wspólnocie miejskiej Gdańska zagrażają one nie mniej niż kiedyś, gdy były niebezpiecznie blisko tego obszaru. O to zaiste proście Boga pełni nabożnego uwielbienia.

Profesorowie publiczni w Szczecinie, dnia 11 czerwca w roku 1758 od uzyskania zbawienia.

Bibliografia

[Bertling, Ernst August]. „Praefatio”. W: *Acta iubilaei secundi Gymnasii Gedanensis anno Domini MDCCLVIII, die XIII Iunii sollemniter celebrati, publicis impensis prelo subiecta*, red. Ernst August Bertling, 3–40. Danzig: Schreiber, Thomas Johannes [post 13 VI 1758]. Dostęp 5.09.2018. http://pbc.gda.pl/dlibra/docmetadata?id=21835&from=&dirids=1&ver_id=&lp=1&QI=.

Bertling, Ernst August, red. *Acta iubilaei secundi Gymnasii Gedanensis anno Domini MDCCLVIII, die XIII Iunii sollemniter celebrati, publicis impensis prelo subiecta*. Danzig: Schreiber, Thomas Johannes [post 13 VI 1758]. Dostęp 5.09.2018. http://pbc.gda.pl/dlibra/docmetadata?id=21835&from=&dirids=1&ver_id=&lp=1&QI=.

„Praefatio/Wstęp”, opracował/tłumaczył Roman Dziegielewski. W: *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, red. Zbigniew Nowak, 124–94. T. 3. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2008.

⁴² Oryg. *nostrī* – „nasi”.

- Borysowska, Agnieszka, red. *Zbiory specjalne w bibliotekach polskich. Problematyka badawcza i organizacyjna*. Seria „Bibliotekarza Zachodniopomorskiego” T. 14. Szczecin: Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica, 2015. Dostęp: 02.05.2020. <http://zbc.ksiaznica.szczecin.pl/dlibra/publication/35415>.
- Bots, Johannes A. H., Françoise Waquet. *La République Des Lettres*. Paris: Belin, 1997.
- Büchler, Johann. *Thesaurus conscribendarum epistolarum novus et utilissimus, ex variis optimisque auctoribus desumptus; praeceptis quidem paucis comprehensus, exemplis vero plurimis e M.T. Ciceronis libris illustratus et nunc primum editus [...]*. Coloniae Agrippinae: Bernard Gualther, 1605. Dostęp: 16.07.2020. https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10402367_00005.html.
- Bülow, Gottfried von. „Oelrichs, Johann Carl Conrad”. W: *Allgemeine Deutsche Biographie*, red. Lilienhorn, Rochus Freiherr von i in., 318–924. T. 24. Leipzig: Dunccker und Humblot, 1887. Dostęp: 04.09.2018. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd11899963X.html>.
- Catalogus Reliquiarum Bibliothecae domini Iohannis Caroli Conradi Oelrichs...* (Berolini: Petsch, August Wilhelm, 1800), XXVI–XXVII. Dostęp: 5.09.2018. <https://rds-tue.ibs-bw.de/link?id=490708188>.
- Catalogus lectionum et operarum publicarum in Athenaeo Gedanensi cursu annuo expediendarum, propositus Ianuario ineunte [...]*. Gedani: Schreiber, 1731/1733/1734 (sygn. PAN Biblioteki Gdańskiej: Ma 3927 8o; Od 17760 8o).
- Cieślak, Edmund. „Wahl Jan (Johann) (1682–1757)”. W: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. Stanisław Gierszewski, Zbigniew Nowak, 405–406. T. 4: R–Ż. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1997.
- Dzięgielewski, Roman. „Wprowadzenie do tłumaczeń *Acta Jubilaei Secundi...*”. W: *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, red. Zbigniew Nowak, 115–9. T. 3. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2008.
- Gierszewski, Stanisław, Zbigniew Nowak, red. *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*. T. 4: R–Ż. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1997.
- Grosses vollständiges universal Lexicon aller Wissenschaften und Künste*. T. 44. Halle, Leipzig: Verlegts Johann Heinrich Zedler, 1745. Dostęp: 15.09.2018. <https://opac-plus.bsb-muenchen.de/search?id=13799493&db=100>.
- Günther, Otto. *Katalog Der Danziger Stadtbibliothek*. Cz. 2: *Handschriften zur Geschichte Danzigs (Nachträge), Handschriften zur Geschichte von Ost- und Westpreussen, Handschriften zur Geschichte Polens et al.* Danzig: Schroth und Kafemann, 1903.
- Heineccius, Johann Gottlieb, Johann Matthias Gesner. *Fundamenta stili cultioris: Adiectae annotationes Iohannis Matthiae Gesneri hac editione novis pluribus et numquam antea editis auctae*. Lipsiae: Fritschii vidua, 1756. Dostęp: 31.08.2018. <https://books.google.pl/books?id=2bIXAAAAYAAJ>.

- Iunius, Melchior. *Scholae rhetoricae de contexendarum epistularum ratione...* Basileae: Waldkirch, 1588.
- Kaczor, Dariusz. „Schröder, Christian Gabriel Von”. W: *Encyklopedia Gdańska*, red. Błażej Śliwiński, 915. Gdańsk: Fundacja Gdańska, 2012.
- Korpanty, Józef, red. *Słownik łacińsko-polski*. Współpr. Dariusz Brodka, Antoni Bobrowski i in. T. 1–2. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne PWN, 2001–2003.
- Lieberwirth, Rolf. „Heineccius (Eigentlich Heinecke), Johann Gottlieb”. W: *Neue Deutsche Biographie*, red. Otto Graf zu Stolberg-Wernigerode i in. 296–297. T. 8. Berlin: Duncker und Humboldt, 1969. Dostęp: 17.09.2018. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd100975321.html#ndbcontent>.
- Lilienhorn, Rochus Freiherr von i in., red. *Allgemeine Deutsche Biographie*. T. 24. Leipzig: Duncker und Humblot, 1887. Dostęp: 04.09.2018. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd11899963X.html#adbcontent>.
- Mapping the Republic of Letters* (on-line). Dostęp: 14.07.2020. <http://republicofletters.stanford.edu>.
- Nowak, Zbigniew, red. *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*. T. 3. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2008.
- Oelrichs, Johann C. C. *Nachricht von seinen eigenen meist zum Druck fertigen Manuscripten und anderen in seiner Bibliothek vorhandenen, größesten Theils zum Druck zubereiteten Handschriften, auch einer ansehnlichen Sammlung ungedruckter Briefe berühmter Gelehrten: In einigen Sendschreiben an einen auswärtigen Freund, auf dessen Verlangen mit einigen Anmerkungen*. Frankfurt an der Oder: Strauß, Carl Gottlieb, 1785. Dostęp: 11.09.2018: <https://books.google.pl/books?id=2RRKAAAcAAJ&hl=pl&pg=PP7#v=onepage&q&f=false>.
- Paluchowski, Piotr. „Bertling Ernst August”. W: *Encyklopedia Gdańska*, red. Błażej Śliwiński, 81–2. Gdańsk: Fundacja Gdańska, 2012.
- Plezia, Marian, red. *Słownik łacińsko-polski*. Współpr. Irmina Lichońska, Irena Kazik-Zawadzka i in. Wyd. 2 reprint. T. 5. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.
- Pokrzywnicki, Jacek. „Co może (do)powiedzieć neolatynista w kwestii gdańskiego oświecenia? Czyli o pracy z dawnymi zbiorami specjalnymi w Gdańsku”. W: *Zbiory specjalne w bibliotekach polskich. Problematyka badawcza i organizacyjna*, red. Agnieszka Borysowska, 7–13. Seria „Bibliotekarza Zachodniopomorskiego” T. 14. Szczecin: Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica, 2015.
- The Reach of the Republic of Letters. Literary and Learned Societies in Late Medieval and Early Modern Europe*, red. Arjan van Dixhoorn, Susie Speakman Sutch. T. 1–2. London, Boston: Brill, 2008.
- Schindling, Anton. „Junius, Melchior”. W: *Neue Deutsche Biographie*, red. Fritz Wagner i in. 690. T. 10. Berlin: Duncker & Humbolt, 1974. Dostęp: 16.09.2018. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd117238996.html#ndbcontent>.

- Schmidt, Johann Benjamin. „Commentatio de ludis saecularibus Romanorum...”. W: *Acta iubilaei secundi Gymnasii Gedanensis anno Domini MDCCLVIII, die XIII Iunii sollemniter celebrati, publicis impensis prelo subiecta*, red. Ernst A. Bertling, 117–22. Cz. 2. Danzig: Schreiber, Thomas Johannes, [post 13 VI 1758].
- Śliwiński, Błażej, red. *Encyklopedia Gdańska*. Współpr. Mirosław Gliński i in. Gdańsk: Fundacja Gdańska, 2012.
- Titiz, Heinrich Mauritz. *De sanctitate iubilaeorum quaedam praefatur atque simul ad orationem saecularem de laetitia eruditorum [...] in auditorio maiori habendam viros [...], patronos [...] Invitat...* Sedini: Iohannes Friedrich Spiegel, 1744. Dostęp: 15.09.2018. <http://zbc.ksiaznica.szczecin.pl/dlibra/doccontent?id=25046>.
- Wernsdorff, Gottlieb, red. *Himerii Sophistae, quae reperiri potuerunt, videlicet eclogae [...] et declamationes*. Una cum: Johann Christian Wernsdorff. Göttingen: Van den Hoeck und Ruprecht, 1790.
- Wernsdorff, Johann Christian. „De prima hac editione Himerii cum narratione de vita et studiis ac moribus Gottlieb Wernsdorffii”. W: *Himerii Sophistae, quae reperiri potuerunt, videlicet eclogae [...] et declamationes*, red. Gottlieb Wernsdorff, 10–50. Göttingen: Van den Hoeck und Ruprecht, 1790.

ABSTRAKT

Poniższy tekst tworzą wybrane fragmenty oficjalnej łacińskiej korespondencji między Gimnazjum Akademickim w Szczecinie a, obchodzącym w roku 1758 dwusetny jubileusz, Gimnazjum Akademickim w Gdańsku. Teksty te zostały wydrukowane w Gdańsku, zapewne na przełomie 1758 i 1759 roku, w specjalnym wydawnictwie jubileuszowym *Acta iubilaei secundi Gymnasii Gedanensis...* Ich autorem jest zapewne ówczesny rektor szkoły szczecińskiej Heinrich Moritz Titiz. Od strony formalnej mamy do czynienia z listem gratulacyjnym (jednym z dwóch nadesłanych oficjalnie przez szczecinian do Gdańska), który prezentuje reakcję wspólnoty szkolnej na gdański jubileusz. W przesyłce znalazło się też *programma*, które można rozumieć jako „ogłoszenie” o gdańskim jubileuszu, kierowane przez wspólnotę profesorów Akademickiego Gimnazjum w Szczecinie do uczniów z ich szkoły i do prominentnych członków lokalnej wspólnoty miejskiej. Pisma te są przykładem instytucjonalnych kontaktów w ramach *Respublica litteraria*. Zostały przetranskrybowane i przełożone na język polski. Poprzedza je wstęp, w którym skomentowałem ich treść i formę, a także podjąłem próbę wyjaśnienia roli tej korespondencji pośród innych podobnych od strony formalnej tekstów gratulacyjnych, licznie reprezentowanych w gdańskich *Acta iubilaei secundi...*

**CEREMONIAL AND OFFICIAL: LETTERS AND OTHER CONGRATULATION TEXTS
OF THE EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF THE 18TH CENTURY
GERMAN-LANGUAGE CULTURE AREA AS EXEMPLIFIED
BY THE ACADEMIC GYMNASIA IN SZCZECIN AND GDAŃSK
(A SELECTION OF SOURCE MATERIALS WITH ANNOTATIONS,
TRANSCRIPTS, AND TRANSLATION)**

ABSTRACT

The text comprises selected fragments of the official Latin correspondence between the Academic Gymnasium in Szczecin and the Academic Gymnasium in Gdańsk which in 1758 celebrated its 200 anniversary. These texts were printed in Gdańsk somewhere around 1758–1759 in a special jubilee publication *Acta iubilaei secundi Gymnasii Gedanensis...* They were authored probably by the then rector of the Szczecin school Heinrich Moritz Titz. Formally, it is a congratulation letter (one of the two officially sent from Szczecin to Gdańsk), which expressed the response of the school community to the Gdańsk jubilee. The letter was accompanied with a *programma*, which can be understood as an announcement of the Gdańsk jubilee. The community of the professors of the Academic Gymnasium in Szczecin addressed this announcement to its students and the prominent members of the local municipal community. These writings exemplify the institutional contacts within the *Respublica litteraria*. They were transcribed and translated into the Polish language. They are preceded by an Introduction in which I commented their content and form, and took an attempt to explain the role of this correspondence among many other, formally similar, congratulation texts in the *Acta iubilaei secundi Gymnasii Gedanensis...*